

SELANİK'TE OSMANLI KADINLARININ TOPLUMSAL ROLÜ: CEMİYET-İ HAYRİYE-İ NİSVÂNİYE VE KURUCUSU ZEKİYE HANIM

THE SOCIAL ROLE OF OTTOMAN WOMEN IN
THESSALONIKI: CEMİYET-I HAYRIYE-I NISVÂNİYE
AND ITS FOUNDER ZEKİYE HANIM

Şirin EKER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 26 Kasım 2023

Kabul: 25 Aralık 2023

Article Info

Received: November, 26, 2023

Accepted: December, 25, 2023

Öz

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan topyekûn modernleşme hareketi içinde kadının aile ve toplumdaki konumu sorgulanmaya başlandı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte değişen siyasal ortam -ki bunun en önemli yansıması olarak- ivme kazanan hürriyet düşüncesi altında kadın konusu yeni bir boyut kazandı ve kadının özgürleşmesi konusundaki tartışmalar hızlandı. Böylesi bir siyasi atmosferden güç alan Osmanlı kadınları bireysel taleplerini daha yüksek bir sesle ve bir araya gelerek ifade etme imkânına ulaştılar ve basın hayatıyla sınırlı olan seslerini çoğaltarak bütüncül hâle getirmek için çalışmalarına başladılar. Kısa zaman içerisinde, sosyal dayanışma ve yardımlaşma başta olmak üzere, eğitim ve kültür alanlarında, kadınları iş yaşamına sevk eden, kadının hak ve hukukunu savunmaya yönelik amaçlar doğrultusunda cemiyetler açtılar. Diğer yandan, İttihat ve Terakki yönetimi de sivil toplumun büyük bir kesimine ulaşabilmek düşüncesinden hareketle kadın cemiyetlerini destekleme yönünde tavır sergiledi. Böylece dönemin siyasi kanadından destek gören kadınların cemiyetleşme süreci ve faaliyetleri hızlandı. İşte bu şartlar altında Selanikli kadınlar, yaşadıkları dönemin siyasi ortamı ve içinde buldukları toplumsal koşullar altında çeşitli cemiyetler kurdu. Bu cemiyetlerden biri de Zekiye Hanım'ın taht-ı riyasetinde kurulan Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'dir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Selanik'te kurulan ilk kadın cemiyeti olması nedeniyle biz bu çalışmamızda Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin kuruluş amacını ve faaliyetlerini inceleyerek Selanikli kadınların cemiyetleşme çerçevesinde kamusal düzlemdeki var olma mücadelelerini değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Cemiyet, Kadın, Selanik, Eğitim.

* Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi; Çan Meslek Yüksekokulu; sirineker@comu.edu.tr; ORCID: 0009-0009-9515-2376; Çanakkale-Türkiye.

Abstract

The place of women in the household and in society started to be questioned under the Ottoman Empire's whole modernization movement, which was started by the Tanzimat. The women's issue gained a new dimension in the changing political landscape with the proclamation of II. Meşrutiyet and the concept of freedom gained importance as a significant embodiment of this transformation, and conversations about women's emancipation became more in-depth. Ottoman women, emboldened by this political climate, were able to voice their demands more assertively and collaborated to have their views heard beyond the press and publications. They quickly established associations with the main goals being social solidarity, aid, education, and culture. They also launched campaigns to support women's rights and legal safeguards, as well as to encourage women to enter the labor force. In addition, the administration of İttihat ve Terakki showed backing for women's organizations in their endeavors to engage a wide swath of the civil society. As a result of the support from political wing of the time, the process of women's association and their activities gained traction. In these circumstances, the women of Thessaloniki established various associations in response to their era's political environment and societal conditions. Zekiye Hanım led the founding of the Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, one of these societies. As the first women's society founded in Thessaloniki after the II. Meşrutiyet declaration, we will analyze the founding goals and operations of the Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye in this article, assessing the fight of Thessaloniki women for visibility in the community within the association's framework.

Keywords: *Meşrutiyet, association, women, Thessaloniki, education.*

Giriş

Genel dünya tarihi içerisinde olduğu gibi Osmanlı kadını da toplumsal hayata dâhil olurken büyük bir mücadele örneği sergiledi. Bu mücadele süreci Osmanlı kadını için uzun, yorucu ve sancılı oldu. Tanzimat sürecinde ilk kez tartışmaya açılan bu mesele, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yeni bir boyuta evrildi. II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumuna yeni fikirler ve düşünceler kazandırırken kadınlara da söylemleri için yeni bir hareket sahası yarattı. Meşrutiyet ile “*Hürriyet, Adalet, Müsavat ve Uhuvvet*” düşüncelerinin daha rahat dile getirilmesi kadınlar için değişim silsilesinin de itici gücü oldu. Bu itici güce daha da hız kazandıran asker – aydın – bürokrat üçlüsünün kadınları gerek evde birey yetiştiren anne olarak görmesi gerekse de ulusal topluluğun ideolojik üretiminde temel unsurlar olarak kabul etmesi, kadınlara yeni rol modellerinin biçilmesinde etkili oldu. Tanzimat süreci içerisinde basın yayın yoluyla bireysel taleplerini dile getirmeye başlayan ve II. Meşrutiyet'in görece özgürlük ortamında daha rahat hareket edebilme imkânına kavuşan Osmanlı kadınları, artık cemiyetler etrafında örgütlenerek kamusal düzeyde arlıklarını hissettirmeye başladılar. Kadınlar böylece, bireysel olarak basın yoluyla sorunlarına çözüm aramaya

devam ederken, cemiyetler aracılığıyla da taleplerini toplu bir şekilde ifade edebilme imkânına kavuştu. Kadınlar arası iletişimi güçlendiren bu iki dinamik sayesinde kamusal alanın işlevsel temelli hiyerarşik yapısında - kısıtlı da olsa- kadın figürü yer edindi. Ayrıca, dönemin siyasi erki İttihat ve Terakki toplumun büyük bir kısmına erişebilmek için kadınların ve erkeklerin cemiyetleşme faaliyetlerini desteklediği gibi¹, o zamana kadar herhangi bir yasal çerçeveye dayanmadan açılan cemiyetlerin kontrolünü ve denetimini sağlayabilmek adına 19 maddeden oluşan *Cemiyetler Kanunu*'nu 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe koydu.²

Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte mevcut cemiyetlerin kuruluşlarını belgeleme ve tescil etme ihtiyacı kadın cemiyetlerinin resmi varlığının sorgulanmasını da gündeme getirdi. Nitekim, 1909'da kurulan "*Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti*"³ kuruluş beyannamesini teslim ettiğinde, Selanik'teki yetkililer bir kadın cemiyetinin *Cemiyetler Kanunu* kapsamında varlığının ne şekilde değerlendirileceğine dair ellerinde bir yasal karar yoktu. Dolayısıyla konuyla ilgili nasıl bir karara varılması gerektiğinden emin değillerdi. Bu hususta gerekli bilgiyi almak için Dâhiliye Nezareti'ne başvuru yapıldı ve nezaret de bu konuyu gerek görüş almak gerekse de nihai kararın verilebilmesi için Şûra-yı Devlet'e gönderdi. Başvuruyu değerlendiren Şûra-yı Devlet üyeleri *Cemiyetler Kanunu*'nun 5. maddesi uyarınca "... *nisvânın dahi tarifât-ı kanun dairesinde cemiyet teşkil edebilecekleri derkâr bulunmuştur...*"⁴ hükmüyle kadınların hukuki düzlemde cemiyet kurabilmelerinde bir sakınca olmadığına karar verdi. Alınan kararlar kadınların cemiyet kurması konusunda yeni bir kararnameye gerek duyulmadığı ve yürürlükte olan kanunun bu konuda herhangi bir sınırlama getirmediği kanaatine varıldı. Böylelikle kadınların cemiyetleşme faaliyetleri artık yasal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu.

Yukarıda da değindiğimiz üzere İttihat ve Terakki yönetimi kadınların cemiyetler aracılığıyla örgütlenmesini destekledi⁵ ve bu cemiyetler

¹ Mehmet Ö. Alkan-İ. Turan-A. Yücekök, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 108; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul 1996, s. 18-20.

² Zehra Arslan, "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3/11, Bahar 2010, s. 69-70.

³ Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile 1909 yılında Selanik'te kuruldu. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, S. 43-44, Güz 1988, s. 185.

⁴ ŞD. MLK., 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/21 Mart 1910; DH. MÜ., 76-1/70, 27 Mart 1328/9 Nisan 1910.

⁵ Selanik'te faaliyet gösteren İttihat ve Terakki kulübü bizatihi kadınların cemiyetler etrafında örgütlenmelerine ön ayak oluyordu. DH.MKT., 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908; Toprak, 1988, s. 185; Çakır, 1996, s. 57-55.

aracılığıyla toplumun geniş bir kısmını kontrol etmeyi hedefledi. Kadınların örgütlenmeleri bilhassa İstanbul ve Selanik gibi “*İlan-ı Hürriyet*” coşkusunun yoğun olarak hissedildiği kentlerde oldu. Selanik’in kozmopolit ve özgür ortamı -ki dolayısıyla hürriyetin doğuşuna zemin hazırlayan siyasi gücün hareket noktası olması- Selanikli kadınların cemiyetler etrafında örgütlenmesi için gerekli koşulları sağlıyordu. Hatta bir tevaturü göre meşrutiyetin büyük bir coşkuyla kutlandığı Selanik’te bazı genç kadınların sokaklarda çarşaflarını çıkartarak bu heyecanı paylaştıkları söyleniyordu.⁶ Dolayısıyla dönemin siyasi konjonktürüyle birlikte şehrin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı olarak Selanik şehri kadınlara kamusal düzlemde daha rahat hareket edebilme kabiliyetini sundu. Nitekim İzmir’den Naciye Hanım’ın *Kadın* dergisinde yayınlanan yazısı bu durumu ispatlar niteliktedir: “*Bugün İstanbul’da, Selanik’te kadınların malik oldukları hukuka biz malik değiliz. Sizler gibi bir yere gelip de – kulübler-edebi, ilmi ictimalar teşkil edemeyiz. Bu gibi faydeli işlerde erkeklerin ön ayak olması bizde şarttır.*”⁷ Böylesi bir atmosferden kuvvet ve destek alan Selanikli kadınlar, zaman kaybetmeden cemiyetler aracılığıyla örgütlenmeye başladılar ve *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* adında bir cemiyet vücuda getirdiler.

1) Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye’nin Kuruluşu ve Amacı

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, hürriyetin ilanından yaklaşık iki ay sonra Eylül ayında Selanik’te yazın hayatının önde gelen kalemlerinden Zekiye Hanım’ın⁸ başkanlığında kuruldu⁹ ve cemiyetin açılışı yerel basında “*Sevgili*

⁶ Mehmet Ö. Alkan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Selanik’ten İstanbul’a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları, 1877-2000*, Terakki Vakfı Yay., İstanbul 2003, s.76, 77, 102; Alkan-Turan-Yücekök, 1998, s. 108.

⁷ Evliyazade Naciye, “Me’yus Oldum: Kırmızı Beyaz Kulübü Müessiseleri Hanımefendilere”, *Kadın*, No. 23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 5.

⁸ Ruşen Zeki, *Nevsal-i Milli* adlı eserinde Zekiye Hanım’ın Abdülkerim Paşa’nın kızı olduğunu söylemektedir. Ancak Nicole van Os, bu bilginin güvenilirliği konusunda tereddütlerini dile getirerek, Zekiye Hanım’ın aile bilgisine dair temkinli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda, Nicole van Os, Zekiye Hanım’ın özel hayatına dair ek bir bilgi sunarak, Zekiye Hanım’ın eşinin Hıfzı Paşa isminde biri olduğunu da ifade etmektedir. Ruşen Zeki, “Bizde Hareket-i Nisvan,” *Nevsal-i Milli*, İstanbul 1330, s. 343-352; Nicolina Anna Norberta Maria van Os, “Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational Life in The Ottoman Empire” Leiden University Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of Humanities, Leiden University, 2013, s. 105-106. Zekiye Hanım, cemiyet hayatında etkin bir rol üstlenmiş olmakla birlikte, II. Meşrutiyet döneminin etkin kadın yazarlarından biridir. 1908-1909 yılları arasında Selanik’te yayımlanan *Kadın* dergisiyle tanınır ve bu derginin birçok sayısında yazı kaleme almıştır. Ayrıca, aynı dönemde İstanbul’da yayımlanan *Mehasin* ve *Rumeli Gazetesi* gibi önemli yayınlarda da yazıları bulunmaktadır. Zekiye Hanım’ın yazarlık kariyeri sadece dergi ve gazetelerle sınırlı kalmamıştır; aynı zamanda “*Pederin Bir Hatası*” isimli bir roman da kaleme almıştır. Bu roman, o dönemin toplumsal ve kültürel dinamiklerini göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Zekiye Hanım’ın bu eseri ve kadın dergisindeki yazıları o dönemin sosyal, kültürel ve

ve hürriyetperest Selanik'imizin afak-ı mu'alla-yı nisvânında vakit ve mütevâli bir servet-i nûr ve şefkatle huyut-ı ziyasını saçan rahm-ü himayet güneşlerinin ta'addüdünü gördükçe; insan Osmanlığın, kemalat-ı insaniyyenin verdiği bir gurûr-ı meşru'-ı iftihar ile sermest-i mübahat oluyor. İşte o güneşlerden biri de zirde arz-ü tebşir eylediğimiz, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'dir."¹⁰ haberiyle kamuoyuna ilan edildi. Böylece cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanında sonra Selanik'te açılan ilk kadın cemiyeti olma özelliğini kazandı. Ancak, bu konuyla ilgili olarak Selanik basınında yayın yapan *Kadın* dergisi sehven bir hata yaptı. Bahsi geçen dergide Selanik'te kurulan ilk kadın cemiyetinin “Şefkat-i Cemiyet-i Hâyriyesi” olduğunu duyurdu. Bu yanlışlığı tespit eden *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri konuya büyük bir hassasiyetle yaklaştı ve yanlışın ivedilikle düzeltilmesini talep etti.¹¹ Talep üzerine *Kadın* dergisi derhal bir tezkip hazırladı ve “Teşekkül ve teessüs tarihi nokt-i nazarından hakk-ı alinizi teslim” sözleriyle cemiyetten özür diledi. Bu noktada, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri Selanik'te tesis edilen ilk kadın cemiyeti olma özelliğinden taviz vermeyerek haklı gururu korumak istedi.¹² *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin dikkate değer diğer bir özelliği de “*Cemiyet-i Hayriye*” ismini kullanmasıdır. Bu isim, cemiyetin toplumsal yardım ve hayır işlerini organize etmek amacıyla toplumun her kesimine hizmet etme çabasını yansıtmaktadır. Bu tür yardım cemiyetleri, adlarından da anlaşılacağı üzere genellikle, sosyal yardım ve toplumsal kalkınma konularında faaliyet gösterirler. II. Meşrutiyet döneminde cemiyetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte de *Cemiyet-i Hayriye* ismi sosyal yardım kuruluşlarının genel adlandırmalarından birisi olarak sıkça tercih edilmişti. *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin de bu ismi tercih etmesi, cemiyetin aynı zamanda kuruluş amacını ve toplumsal sorumluluk anlayışını açıkça ifade eden bir sembol olarak görülebilir. Ayrıca, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin bu ismi tercih etmesi, kurulan diğer pek çok kadın cemiyetine rol model olmuş ve onlar tarafından da *Cemiyet-i Hayriye* isminin kullanılmasında etkili olmuştur. Bu durum, kuruluşun etkili bir model oluşturduğunu ve isim tercihinin sürdürülebilir bir şekilde benimsendiğini gösterir.¹³

politik atmosferine dair önemli birer kaynak olmakla birlikte kadın hareketinin ve eşitlik mücadelesinin nasıl şekillendiğini anlamamıza ışık tutabilir. Aynı zamanda “Pederin Bir Hatası” isimli romanı vasıtasıyla Zekiye Hanım'ın diğer bir isminin Ayşe olduğunu da öğreniyoruz. Ayşe Zekiye, *Bir Pederin Hatası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2019.

⁹ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹⁰ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (Nizamname), *Kadın*, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.

¹¹ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹² “Özür”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

¹³ Edirne'deki “Hidmet-i Nisvân Cemiyet-i Hâyriyesi”, Selanik'teki “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hâyriyesi” ile “Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi” ve İstanbul'da kurulan “Şişli Cemiyeti Hâyriye-i Nisvâniyesi” örnek olarak gösterilebilir.

Cemiyet, yayınladığı nizamnâmesinde “*Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasî*” başlığı altında kuruluş gerekçesini; maarife hizmet, ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmak ve kontrolü altındaki okulların tüm ihtiyaçlarıyla ilgilenmek olarak açıkladı. “*Mukkarrerat*” kısmında ise cemiyetin yönetim ve çalışma usulleri düzenledi. Buna göre üyeler hafta bir pazartesi günleri Yalılar mevkiinde Karlı Arslan karşısında Merhum Telci Osman Efendi’nin eşi Emine Hanım’ın¹⁴ evinde toplanacaklardı. Üyelik şekli ise biri aza-yı idare, diğeri aza-yı fahriye olmak üzere iki kısma ayrıldı. Aza-yı idare cemiyete üyelik aidatı ödemekle birlikte çalışmalarının karşılığı olarak da bir miktar maaş alacaktı. Ayrıca herhangi bir engel bulunmadığı takdirde her toplantıya katılması da zorunluydu. Aza-yı-fahriye ise ödemekle sorumlu tutulduğu aidatı vermekle birlikte sadece kendilerine tevdi edilen görevleri yapmakla mükellef kılındı. İcraatlar kısmında ise düzenlenecek piyangoların ve sergilerin ne şekilde olacağı açıklanıyordu. Bu maddeye ek olarak bahsi geçen etkinliklerden toplanan paranın cemiyetin himayesindeki kız öğrencilerin masraflarına ve ihtiyaçlarına göre nasıl kullanılacağı açıklanıyordu. Artık cemiyet üyeleri “*metin bir azim ve sebat*” ile fedakârlığa hazır olduklarını ve bu düşünceden hareketle erkeklerden mümkün mertebe destek almadan kendi imkânlarıyla var olma savaşını vereceklerini kesin bir dille ifade ettiler.¹⁵ Bu güçlü söylem, kadınların kendi gayretleriyle erkeklerden bağımsız olabilmeye gayesinin bir tezahürü niteliğindedir.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye üyeleri faaliyetlerine başlarken cemiyetin kamuoyu tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda çekinceler yaşamışsalar da kısa zaman zarfında önce Selanik olmak üzere İstanbul ve Edirne gibi şehirlerden cemiyete müracaat taleplerinin gelmesi bu çekinceyi ortadan kaldırdı. Öyle ki, cemiyete sadece ülke sınırları içerisinde değil; yurtdışından da ilgi ve alaka gösterildi. İngiltere’nin Manchester şehrinde ikamet eden bazı Osmanlı vatandaşları fahri üyelik sıfatıyla gönüllülük esasına dayalı olarak cemiyete hizmet etmek istediklerini bildirdiler. Cemiyetin kurucu ismi Zekiye Hanım, bu ilgiden büyük bir memnuniyet duyduklarını “*Lehü’l-hamd gazeteler bizden kemal-i iftihar ile bahsediyor, bizde kadınlığımızın tebcil edildiğini görmekten mütelezziz oluyoruz.*”¹⁶ sözleriyle *Kadın* dergisinde “*Beyan-ı Hakikat*” başlıklı yazısında paylaştı.

¹⁴ Emine Hanım’ın Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye’ye sadece evinin kapılarını açmakla kalmayıp, aynı zamanda kız çocuklarının eğitimi konusunda gerçekleştirdiği katkılar, onun toplumda etkili bir yardımseverlik figürü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Selanik’te Terakki Ticaret Mektebi İnas kısmı ile Yalılar İnas Şubesi’nin inşasını üstlenmesi, kız çocuklarının eğitimine sağladığı önemli bir destektir. Alkan-Turan-Yücekök, 1998, s. 108.

¹⁵ “Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasî”, *Kadın*, No.5, Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.

¹⁶ Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

Cemiyet kamuoyunun yanı sıra basın hayatından özellikle de yerel basında yayın yapan *Kadın*¹⁷ dergisinden büyük bir ilgi gördü. Zira, bu dergi cemiyetin tüm çalışmalarını sütunlarına taşıyarak, adeta cemiyetin yayın organı gibi çalıştı. Cemiyetin haber bülteni gibi çalışan derginin iletişim adresi aynı zamanda cemiyetin adresi olarak gösterildi ve cemiyetle alakalı her konuda dergiye müracaat edilebileceği bilgisi paylaşıldı. Aynı zamanda, cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım dergide yazarlık yapmakta ve bu vesileyle cemiyetle ilgili düzenli bilgi akışını da buradan paylaşmaktaydı.¹⁸

2) Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin Çalışma Sahası ve Faaliyetleri

İlk bakışta *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin adından yola çıkılarak asıl amacının şefkat, merhamet ve muavenet anlayışı üzerine kurulduğu düşünülebilir. Ancak nizamnâmesinden cemiyetin gerçek gayesinin maarifperverlik olmakla birlikte kadınların toplumdaki varlığını daha da yükseltmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım esas maksatlarının eğitime, dolayısıyla kız okullarına yardım etmek olduğunu her fırsatta dile getirmekten geri durmuyordu. Ayşe İsmet Hanım'a hitaben yazdığı bir yazısında “*Binaen-aleyh mekteplere min gayr-i liyake ifa-i hidmetden hiçbir vakit çekinmem. ...Te'sisine muvaffak olduğumuz Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin de esas maksadı mekteplere hidmettir.*”¹⁹ diyerek cemiyetin asıl amacının eğitime muavenet olduğunu bir kez daha vurguluyordu.

Cemiyet üyeleri Osmanlı kadınlığının yükseltilmesi için sonsuz bir azim ve sebatla çalışırken yeni kuşağın yaratılmasında kızların eğitiminin ne denli önemli olduğunu sürekli dile getirmekteydi. Bu şuurla hareket eden cemiyet, açıldıktan kısa bir zaman sonra Terakki Mektebiyle iletişime geçti ve burada okuyan yardıma muhtaç kız öğrencilerin eğitimiyle ilgilenmek istediğini bildirdi. Nitekim, Terakki Mektebi Komisyonu'na yapılan başvuru sonrasında cemiyet yardıma muhtaç beş kız öğrencinin eğitim masraflarını

¹⁷ Selanik'te faaliyet gösteren Kadın Dergisi, haftada bir periyodikle yayımlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi İbrahim ve müdürü Enis Avni Bey'dir. Bu dergi, 26 Ekim 1908 ile 7 Haziran 1909 tarihleri arasında toplamda 30 sayı çıkarmıştır. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Metis Yay., İstanbul 1993. Kadın Dergisi hakkında daha geniş bilgi için bk. Denman Kılıç, Fatma, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yay., İstanbul 2009.

¹⁸ “Tebşir”, *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 15; Zekiye, “Arz-ı Teşekkür ve Takdim-i İhtiram”, *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3; Zekiye, “Şuun-ı Nisvân: Tramvay Meşhudatı”, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s. 15.

¹⁹ Zekiye, “Selam-ı İhtiram, Ayşe İsmet Hanıma” *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 4-5.

üstlendi. Ayrıca, inas mekteplerinin kontrol edilmesi ve daha iyi şartlara kavuşması için Terakki Mektebi Komisyonu ile iş birliği yapıldı. Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım, üyelerden sekiz kişiyi bu konuyla ilgili olarak görevlendirdi. Görev verilen üyelerden dördü Selanik İnas, diğer dördü de Yalılar İnas Mektebi'ni belli bir nizam dairesinde teftiş etmekle sorumlu tutuldu.²⁰ Böylece cemiyet, Terakki Mektebi Komisyonu ile hareket ederek kız öğrencilerin daha iyi şartlar altında eğitim almasına öncülük etti. Gerçekten de bir kız öğrenci tarafından cemiyete gönderilen mektup, bu gayretleri doğrular niteliktedir. Gönderilen mektupta maddi sebeplerden dolayı okumakta zorlanan kızların eğitimine destek verildiği için cemiyet üyelerine minnettar olduğunu belirten öğrenci ayrıca çalışmaların devam etmesi için de temennide bulunmaktaydı.²¹

Cemiyet ile Terakki Mektebi Komisyonu arasındaki ortak çalışmalar yalnızca bu faaliyetlerle sınırlı kalmadı. Düzenlenecek piyango çekilişleri ve sergiler için Terakki Mektebi'nin Yalılar Şubesi irtibat adresi olarak gösterildi ve tüm Osmanlı hanımları bu organizasyonlara davet edildi.²² Bu kolektif çalışmalar sayesinde Terakki Mektebi Komisyonu ile *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* arasında yardımlaşma esasına dayalı organik bir bağ kuruldu. Terakki Mektebi Komisyonu ile *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin uyumlu çalışması yerel basında özellikle *Kadın* dergisi tarafından yakından takip edildi ve daha fazla iş birliği yapmaları için çağrıda bulunuldu. Yapılan çağrıda Terakki Mektebi'nin İnas Şubesi'nin kısa bir sürede ilerleyebilmesi ve gelişebilmesi için cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım'ın müdire olarak bu okula atanması istenmekteydi.²³ Bu tavsiye hiç şüphesiz ki Zekiye Hanım'ın hem şahsında vücuda gelen ilerici düşüncelerinden hem de kurucusu olduğu cemiyetin kızların eğitimine dair yüklediği misyonundan kaynaklıydı.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, sadece Müslüman kız çocuklarının değil; Gayrimüslim kız çocuklarının da eğitim faaliyetlerini yakından takip etti. Selanik'te Baron Hirsch Hastanesi civarındaki Musevi İnas Mektebi'ne bizzat bir ziyarette bulunan ve oraya ait gözlemlerini “*Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye*” başlığıyla *Kadın* dergisinde yayımlayan Zekiye Hanım, Musevi vatandaşların kızların eğitimiyle ilgili çalışmalarını “*İçinde gördüğüm intizama, nezafete, gayrete doğrusu hayran oldum.*” sözleriyle değerlendirmekteydi. Yazısının devamında bir an evvel Müslümanlar tarafından da bu gibi örneklerin dikkate alınarak kız okullarının daha iyi koşullarda eğitim verebilmesi için gerekli bağış ve yardımların artmasını

²⁰ Alkan, 2003, s. 102.

²¹ “Aynen Mektup”, *Kadın*, No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s. 14.

²² “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye İlanı”, *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5

²³ “Bir iki söz mektepler için: Enis Avni Bey'e,” *Kadın*, No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 7.

talep etmekteydi. Maarif yöneticilerini de kızların eğitimi için gerekli çabayı göstermemelerinden dolayı eleştirmekte ve herkesin görevini layığıyla yerine getirmesini istemekteydi.²⁴

Her fırsatta gerek kaleme aldığı yazılarında gerekse konuşmalarında kızların eğitimi konusunu sürekli gündemde tutmaya gayret eden Zekiye Hanım,²⁵ 28 Aralık 1908 tarihinde cemiyet adına organize edilen sergide misafirlere “... *Maksadımızın en birincisi mekteplere hizmet olduğu cihetle o sayede te'min edeceğimiz menfa'at kâmilen vatana aid bir mes'ele-i mühimmedir. Evet, ale'l-umum evlad-ı zükûr ve inâsı hadd-i kemale isal edecek şübhesiz mekteplerdir, zincir-i cehl ü taassubu, maarifden başka hangi kuvvet karabilir? Hatta o kavi ribka-i istibdatı hangi kuvvet mahvetti?*”²⁶ diyerek eğitimin kadın-erkek fark etmeksizin herkes için ne denli önemli olduğuna vurgu yaptı ve karanlıktan aydınlığa çıkabilmek için tek yolun eğitim olduğunu söyledi. Konuşmasının devamında ise Osmanlı toplumunda kadına bakış açısını sorgulayarak kadınların karşılaştığı problemlere dikkat çekti. Zekiye Hanım, kadınlara yönelik yaptığı bu hitabını meşrutiyetle özleşen “*yaşasın müsavat ve hürriyet*” sözleriyle sonlandırdı.

Cemiyet, mevcut varlığını sürdürebilmek ve hedeflerini gerçekleştirebilmek için çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirlerle kendisini finanse etmekteydi. Sabit gelir kaynağı üyelerden alınan aidatlardı. Ancak, cemiyetin sorumluluğunu üstlendiği inas mektepleriyle birlikte okuttuğu kız öğrencilerin masraflarını karşılayabilmek için daha fazla maddi güce ihtiyacı vardı. Bu maksatla, bağışlar yoluyla bütçesini güçlendirmek isteyen cemiyet sürekli sergiler ve piyangolar düzenledi.²⁷ Bu organizasyonlarda verilecek eşyalar hem cemiyet üyeleri hem de yardım sever kadınların gayretleriyle temin edildi. Eşyaların muhtevasına baktığımız da ise masa örtüsü, kadife duvar süsü, örtü, şal, gömlek, bohça gibi kadınların el emeğine dayalı çeşitli ürünlerden oluşmaktaydı. Cemiyet yararına düzenlenen sergilere ve piyangolara ilgi yoğun oldu ve katılımcıların isimleri Kadın dergisinde yayınlanan listelerde halka duyuruldu.²⁸ Bu listelerin bazılarında kimi

²⁴ Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.

²⁵ Örnek yazılar için bk. Zekiye “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatabimiz Enis Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s. 6-7; Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.

²⁶ “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”, *Kadın*, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 13.

²⁷ Cemiyetin yapmış olduğu sergiler ve piyango çekilişleri Kadın dergisinde ilan edilmekteydi. Kadın dergisinin No. 6, No. 8, No. 13, No. 14, No. 19 sayılarında sergilerde ve piyangolarda verilen eşya ve isim listeleri görülmektedir.

²⁸ Örnek liste için bkz. *Kadın*, No.13, 5 Kanunusani 1324/18 Ocak 1909, s. 15-16.

yardım severlerin çekilişte kendilerine çıkan hediyeleri kabul etmeyerek yeniden cemiyete bağışladıkları görülmektedir.²⁹ Ayrıca bu isim listelerinin içeriğine bakıldığında İsmail Kemal Efendi haremî Hanımefendi, Selanik Muhlis Efendi haremî Hanımefendi, Madam Lombardu, Madam Avoadya Penhazî gibi Müslim veya Gayrimüslim fark etmeksizin birçok yardımseverin katıldığı; ancak organizasyonlara iştirak eden kadınların bilhassa da Müslüman kadınlarının kendi isimleriyle değil de eşlerinin unvanlarıyla ya da isimleriyle kaydedildiği görülmektedir. Buradan hareketle Osmanlı toplumunun genelinde hala kadınlara karşı taassubun diğer bir deyişle baskıcı bir anlayışın olduğu söylenebilir. Eşlerin unvanlarına ve mesleklerine baktığımızda ise sergi ve piyangolara iştirak eden kadınların orta ve üst gelirli sınıfa mensup olduklarını tespit ediyoruz.³⁰

Cemiyetin çalışmaları ve faaliyetleri sadece toplum tarafından desteklenmedi. Cemiyet hanedan üyelerinin de nazar-ı dikkatinden kaçmamış olacak ki; Sultan Abdülaziz'in kızı Nazime Sultan'a herhangi bir başvuru yapılmaksızın hayırsever kişiliği ile cemiyete 5 Osmanlı lirası bağışlamıştı.³¹ Cemiyete bağış yapan diğer bir hanedan üyesi de Sultan Reşat oldu. Üç haftalık bir Rumeli seyahatine çıkan Sultan Reşat, bu gezi esnasında Selanik dahil olmak üzere çeşitli Balkan şehirlerini dolaştı.³² Sultan'ın Selanik'e yaptığı ziyaret sırasında, Selanikli kadınlar seyahatin anısına ve teşekkürlerini sunmak amacıyla çeşitli armağanlar sundu. Bu ziyaret sırasında, kadınlar, Sultan'a yöresel el sanatları veya özel olarak hazırlanan hediyelerle teşekkürlerini iletiler. *Cemiyeye-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri de Sultan Reşat'a incilerle bezenmiş iğne işi bir kese hediye etti. Bu hediyeye karşılık Sultan Reşat da cemiyete 30 lira para yardımında bulundu.³³

Cemiyet her ne kadar bağış yoluyla ya da bahsi geçen organizasyonlarla sermayesini kuvvetlendirmeye gayret etse de istediği ölçüde parasal kaynağı sağlayamadı. Bu sorun karşı karşıya kaldıkları en büyük problemlerden biri

²⁹ Cemiyet yararına düzenlenen piyangoda Ahmet Efendi'ye bir saşe çıkar ve kendileri bu eşyayı tekrar cemiyete bağışlar. *Kadın*, No.19, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909, s. 8.

³⁰ *Kadın*, Piyango talihlileri, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 13-14.

³¹ "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye İlanı", *Kadın*, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5.

³² Nesimi Yazıcı, İsmail (Tuncu) Bey'in Hatıra-i Seyahatinde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova, *Bellekten*, C. 17, S. 283, Aralık 2004, s. 1099-1134.

³³ *Rumeli*, 11 Haziran 1327/24 Haziran 1911. Sultan Reşat'ın Selanik ziyaretinde, sadece "*Cemiyeye-i Hayriye-i Nisvâniye*" üyeleri değil, aynı zamanda "*Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*" ve "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi*" de hediyeler vermiştir. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 38. Sultan Reşat'a takdim hediyeler için bk. Kemalettin Kuzucu, Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, 2017, s. 11.

idi. Maddi sıkıntılar sebebiyle cemiyet, sorumluluğunu üstlendiği inas mektepleri ile istediği ölçüde ilgilenemedi. Bu nedenlerden dolayı olumsuz eleştirilere de maruz kalmaktaydı. Zekiye Hanım'a hitaben gönderilen bir yazıda, kız çocuklarının eğitimi konusunda gerekli hassasiyeti ve çabayı göstermediği için Maarif Nezareti sertçe eleştirilmekteydi. Bu soruna çözüm aramak içinde *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* üyeleri göreve çağırılıyor ve cemiyetin önderliğinde inas mekteplerinin ıslahı için derhal çalışmaların başlatılması isteniyordu.³⁴ *Kadın* dergisi editörü ve yazarlarından Enis Avni de “*Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan*” başlıklı yazısında Osmanlı kadın cemiyetlerindeki iki temel sorundan bahsediyordu. Zekiye Hanım'ı muhatap olarak kadın cemiyetlerindeki iki eksikliğin *maarif* ve *sanayi* olduğunu eleştirel bir üslupla dile getiriyordu. Enis Avni'ye göre bütün büyük kentlerde bir inas ibtidaî mektebinin açılması yüzyıllardır karanlıkta kalan kadınların aydınlatılması için mühim bir ihtiyaçtı. Bu doğrultuda, mevcut inas mekteplerinin durumu iyileştirilmekle birlikte Maarif Nezareti'ni beklemeden şahsi gayretlerle yeni inas mekteplerinin de açılması şarttı. Okula devam edemeyen ya da okul zamanı geçmiş kadınlar içinse Enis Avni'nin önerisi Fransa'daki gibi bir “*Sanayi '-i Tezyine-i İttihad-ı Nisvân Cemiyeti*” açmak ve bu kurumlar aracılığıyla kadınlara meslek öğretilerek onları iş sahibi yapmaktı.³⁵

Cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım, bu eleştiriye tepkisiz kalmayarak; *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin asıl gayesinden katiyen vazgeçmediğini, ancak ekonomik yetersizlikler sebebiyle bu gibi çalışmalara istedikleri gibi devam edemedikleri cevabını vermek zorunda kaldı. Zekiye Hanıma göre cemiyet yardım toplarken iki önemli sorunla karşı karşıyaydı. Bunlardan ilki toplumun genelinde kız çocuklarının okutulmasına karşı genel bir taassubun diğer bir ifadeyle önyargının olmasıydı. Zekiye Hanım, toplumda cami, tekke ve bir çeşme yapımına gösterilen gayretin aynı şekilde kız çocuklarının okutulmasında gösterilmediğine dair açık bir eleştirisi vardı. Hatta, eleştirisini daha da ileriye götürerek Müslüman toplumun bir kesiminin kızların eğitim için harcanan parayı gereksiz bulduklarını söyledi. İkinci husus olarak da iane toplamının kadınlar için zorluğuna ve bu konuyla ilgili olarak halktaki taassup anlayışına dikkat çekti. Bu şartlar altında Zekiye Hanım'a göre yeni bir okulun yapılabilmesi için yalnızca kadınların mücadelesi yeterli değildi. Erkeklerden de güç ve destek alınması artık elzem bir durumdu.³⁶ Ayrıca, problemler yalnızca maddi sorunların

³⁴ Nakiye, “O İki Noksan Münasebetiyle; Zekiye Hanım Efendi'ye”, *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7.

³⁵ Enis Avni, “Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s. 2-5.

³⁶ Zekiye, “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatbımız Enis Avni Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, s. 6-7.

çözülmesiyle ya da yeni okulların açılmasıyla sona ermiyordu. Toplumun geneline hâkim olan kız çocuklarının eğitime yönelik ön yargının hala devam etmesi, Maarif Nezareti'nin kız okullarına yeterli desteği vermeyerek kayıtsız bir tutum sergilemesi ve iyi yetişmiş kadın öğretmenlerin eksikliği sorunların başındaydı.³⁷

Yukarıda sıraladığımız tüm bu olumsuz koşullara rağmen cemiyet üyeleri yılmadan çalışmalarına devam etti. Çünkü kadınların en kısa sürede kamusal alana kazandırılması gerekiyordu. Bunun için de ilk koşul iktisadî hayatta var olabilmelerini sağlayacak meslek bilgisini öğrenmeleriydi. Bu meslek bilgisi de kadınların yeteneklerini gün yüzüne çıkaran biçki, dikiş ve dolayısıyla terzilikti. Enis Avni'nin de eksikliğinden bahsettiği ve cemiyetle aralarında bir tartışma konusu haline gelen sanayi atölyesini açmak artık cemiyet üyeleri için bir varoluş meselesi haline gelmişti. Cemiyet, artık bir an önce sanayi atölyesi açabilmek için harekete geçti. Sanayi atölyesinin kurulması için ilk adım yine cemiyetin kurucusu Zekiye Hanım'dan geldi. Kaleme aldığı "*Bir Pederin Hatası*"³⁸ isimli romanının gelirini atölyenin kurulması için bağışladı. Cemiyet, Avrupa'da kadınların istihdam edildiği biçki-dikiş dolayısıyla sanayi atölyelerinin varlığına dikkat çekerek, sanayi atölyesinin Osmanlı topraklarında da kurulmasıyla kadınlar için yeni bir dönemin başlayacağını müjdeledi.³⁹ Bu ilanın ardından yaklaşık beş ay gibi kısa bir süre zarfında atölye faaliyetlerine başladı. Zekiye Hanım, atölyenin kuruluşunu "... bir ailede reisin vefatiyle bittabii sefalet-i müdhişe yüz gösteriyor. İçlerinde elinden iş gelir kimse yok ki istihsal-i maişet mümkün olsun, işte bu cihetler derpiş edilerek inâsın sahib-i sanat olması nazar-ı dikkate alınmış cemiyetimiz yani Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye tarafından bir biçki dikiş imalathanesi küşad edilmiştir."⁴⁰ sözleriyle duyurdu. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye bu girişimi ile istihdam ettiği yoksul ve kimsesiz kadınlara bir yandan meslek öğretirken diğer yandan da hayatlarını idame ettirmelerinde ön ayak oldu. Böylece, birçok mağdur kadına yardım eli uzatıldı. Cemiyet için en kutsal insanlık vazifesi kimsesizlere ve fakirlere

³⁷ Nakiye, "O İki Münasebetiyle; Zekiye Hanımefendi'ye", *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7; Zekiye, "İzah-ı Meram; Darü'lmu'allimat'dan Nakiye Hanım'a", *Kadın*, No.21, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, s. 5.

³⁸ *Bir Pederin Hatası* isimli roman 1909 yılında Selanik'te Asır Matbaasında yayımlanır. Roman bir paşanın farklı sınıflara mensup iki kadından dünyaya gelen iki kızının "kibirli" Enise ile "güzel ahlak sahibi" Fitnat'ın yaşamlarını konu alır. Kız kardeşlerin karakter yapılarındaki farklılığa sürekli vurgu yapılarak romanda birbirine hiç benzemeyen biri iyi, diğeri kötü olan iki kız kardeşin hikâyesi anlatılır. Gülsemir Hazer, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarlarının Duygusal Anlatıları". *Ulakbilge*, 59/ Nisan, 2021, s. 560-575.

³⁹ "Makale-i Mahsusa: Kadınlık Aleminde 4: Büyük Bir Osmanlı Kadını ve Pederin Hatası, *Kadın*, No. 29, 18 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909, s. 14-15.

⁴⁰ Zekiye, "İtiyadat-ı Muzırira," *Mehasin*, No.10, Eylül 1325/ Eylül-Ekim 1909, s. 722-724.

yardım etmekte. Ancak diğer taraftan çalışacak kuvvette ve durumdaki kadınlara yardım etmek ise onları hazıra alıştırmaya ve tembelliğe itmek demektir. İşte bu yüzden bir sanayi atölyesinin kurulması çok önemliydi. Artık kadınlara yardım etmek demek onların yeteneklerini kullanmalarını sağlayarak iş yaşamına kazandırmaktı. Ayrıca, kadınların iş yaşamına kazandırılmasındaki tek amaç zaruretten doğan ihtiyaçlardan olmamalıydı. Kadınlar bir birey olarak çalışma yaşamına katılmalı ve aile bütçesine destek olmalıydı. Onlar iş hayatında varlık göstermeye azmettikçe böyle teşebbüsler ayakta kalabilecekti.⁴¹

Böylece, *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* Osmanlı kadınlığının yükseltilmesi için iki koldan mücadele etmeye başladı. Bunlardan ilki cemiyetin neferliğini üstlendiği eğitime hizmet etmek diğeri de kurduğu sanayi atölyesi aracılığıyla kadınları çalışma yaşamına kazandırmaktı. Cemiyet sanayi atölyesini açarak diğer kadın cemiyetlerine örnek olurken bir süredir bu konuyla ilgili olarak üzerindeki eleştiri oklarından da sıyrılmış oldu.

Cemiyet, sanayi atölyesi sayesinde bir yandan kadınlara istihdam sahası yaratırken diğer yandan da atölyede ürettikleriyle çevre hastanelerdeki yoksul hastalara şefkat elini uzatıyordu. Ayrıca cemiyet, Selanik'teki "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi*" ve "*Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*" ile bir yardım kampanyasında yer alarak bölge hastanesinde yatan yoksul hastalar için yatak, çamaşır takımı vb. eşyaların üretimini üstlendi. Bu iş birliği yerel basında büyük takdirle karşılandı ve Osmanlılık adına mühim ve kıymetli bir hareket olarak değerlendirildi.⁴² Böylece cemiyet toplumsal dayanışma faaliyetlerinin de merkezinde yer almaya başladı.

Gerek eğitim faaliyetleri gerekse toplumsal dayanışma ve yardımlaşma için büyük bir fedakârlıkla hizmet eden cemiyetin faaliyetleri dönemin siyasi konjonktüründen etkilenerek değişiklikler gösterdi. Nitekim 1911 yılında İtalya ile başlayan savaş sırasında İttihat ve Terakki, Selanik'te "*Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi*"ni kurduğunda yerel kadın cemiyetleri buraya ilgilerini ve desteklerini esirgemediler. Bu yerel kadın cemiyetlerinden biri "*Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniyesi*", diğeri de "*Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi*" idi. Birçok defa yardımlaşma kampanyasında bir araya gelen bu iki kadın cemiyeti şimdi vatanseverlik

⁴¹ "Makale-i Mahsusa: Kadınlık Aleminde 4: Büyük Bir Osmanlı Kadını ve Pederin Hatası, *Kadın*, No. 29, 18 Mayıs 1325/ 24 Mayıs 1909, s. 14-15.

⁴² *Rumeli*, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye'nin İlk Eser-i Şefkati", "Şefkat Cemiyet-i Hayriyesine Arz-ı Şükran", 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1; Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine", *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

duygusuyla cephe de savaşan askerler için yatak, örtü vb. eşyalar temin ederek, orduya yardım elini uzatıyordu.⁴³

Cemiyet olağan süreçte başta eğitim, sonrasında hayırseverlik ve vatanseverlik maksadıyla faaliyetleri devam ederken Balkan Savaşları'nın yarattığı yıkıcı koşullardan etkilendi. Kasım 1912 tarihinde Selanik'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Selanik'te kurulan kadın cemiyetlerinin mevcut durumunu tehlikeye soktu. Dolayısıyla savaşın yarattığı kargaşa ortamı *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin de varlığını olumsuz yönde etkiledi ve faaliyetlerini sürdürmesine imkân tanımadı. Nitekim bu koşullar altında cemiyetin mevcut durumu takip edilemediğinden ne zamana kadar devam ettiğine dair somut bir veri de yoktur. Büyük olasılıkla cemiyet şehrin işgali esnasında ya da hemen sonrasında faaliyetlerini durdurdu ya da durdurmak zorunda kaldı.

Sonuç

Selanikli kadınlar II. Meşrutiyet'in yarattığı görece liberal ortamda kendilerini örgütlü bir şekilde ifade edebilme hakkına sahip oldular. Bir araya gelerek çeşitli amaçlara hizmet eden cemiyetler açmak için harekete geçtiler. Böylesi bir ortamda meşrutiyetin ilanından yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre zarfında Selanikli kadınlar tarafından *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye* kuruldu. Cemiyet, Meşrutiyet rejiminin ilk kadın cemiyeti olma özelliğini de bu şekilde kazanmış oldu. *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin kuruluş amacı eğitime hizmet -ki dolayısıyla kızların eğitimi için çalışmalarda bulunmaktı. Yeni kız okulları açmak, var olan kız okullarının ihtiyaçlarını tamamlamak ve yardıma muhtaç kız öğrencilerle ilgilenmek temel hedefleri arasındaydı. Bu gayelerini gerçekleştirirken de ekonomik sıkıntılarla birlikte kadına karşı geleneksel toplum yapısında hâkim olan taassup anlayışıyla yüz yüze kaldılar. Ancak bu olumsuzluklar onları yıldırmaya yetmedi. Pes etmeyerek yılmaz bir azimle yollarına devam etmeye gayret gösterdiler. Nitekim, cemiyet üyeleri birçok yardıma muhtaç kız çocuğunun eğitim masraflarını karşılarken, Terakki İnas Mektebi gibi kız okullarının denetimini de sağladılar. En büyük başarıları ise ihtiyaç sahibi kadınlara meslek öğretmeyi ve öğrendikleri meslekleri uygulayacakları bir sanayi atölyesini açmak oldu. Çünkü cemiyet için kadınların topluma kazandırılması ve iktisadî hayatta var olabilmeleri elzem idi. Bunun için de kadınların yeteneklerini gün yüzüne çıkaran ve onların geçimlerini sağlayabilmeleri için meslek bilgisi edinmeleri gerekiyordu. Savaş zamanında biçki ve dikiş atölyesinde üretilen yatak, elbise, çamaşır vb. eşyaları cepheye gönderecekler ve bu faaliyet

⁴³ Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine", *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

vatana hizmetin ifası olarak görülecekti. Bu noktaya kadar cemiyetin bahsettiğimiz tüm faaliyetleri, önce maarifperverlik, sonrasında hayırseverlik ve vatanseverlik birleşimine güzel bir örnek teşkil ediyordu. Ancak cemiyetin amaçları ve faaliyetleri, kadınların toplumsal düzende varlıklarını sert bir şekilde sorgulamaya yönelik olamadı. Cemiyette yer alan kadınlar, faaliyetleriyle sadece kadın alanını var olduğu haliyle şekillendirmeyi başardılar. Kadınların kamusal alana dâhil olduğu sergi ve piyango gibi organizasyonlarda kadın ve erkeğin bir arada olmamasına dikkat edilerek bu faaliyetler kadınlara ait özel alanlarda düzenledi. Hatta sergi ve piyango sonrası ilan edilen listelerde hayırsever kadınların isimlerine yer verilmeyerek sırasıyla kocalarının veya babalarının isimleriyle anılmak zorunda kaldılar. Böylece kadınlar bir yandan kamusal alana dâhil olmaya çalışırken diğer bir yandan da aslında tamamen kendilerine ait ayrı bir alanda bırakıldılar.

Geleneksel Osmanlı toplum yapısında kadına karşı bakış açısını da göz önünde bulundurduğumuzda *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye*'nin ve özellikle kurucusu Zekiye Hanım'ın yaptığı faaliyetler ve ileriye dönük fikirleri öncelikle Selanikli kadınların dolayısıyla Osmanlı kadınlığının yükselmesinde görece de olsa kayda değer bir aşama oldu.

Kaynakça

1) Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.MKT., 2698/45, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908.

BOA, ŞD.MLK., 2068/4, 9 Rebiülevvel, 1328/21 Mart 1910.

BOA, DH. MUİ., 76-1/70, 27 Mart 1328/9 Nisan 1910.

2) Süreli Yayınlar

Enis Avni, "Osmanlı Kadınları Cemiyat-ı Müteşekkilesi ve İki Noksan" *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s. 2-5.

Evliyazade Naciye, "Me'yus Oldum: Kırmızı Beyaz Kulübü Müessiseleri Hanımefendilere", *Kadın*, No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 4-6.

Kadın, "Aynen Mektup", No.6, 17 Teşrinisani 1324/30 Kasım 1908, s. 14-15.

Kadın, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye İlanı", No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 5.

Kadın, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku", No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 12-13.

- Kadın*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye Nizamname”, No.5, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.
- Kadın*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye”, No.13, 5 Kanunuevvel 1324/18 Aralık 1908, s.15-16.
- Kadın*, “Özür”, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.
- Kadın*, “Bir iki söz mektepler için: Enis Avni Bey’e,” No.23, 16 Mart 1325/29 Mart 1909, s. 6-7.
- Kadın*, No.13, 5 Kanunusani 1324/18 Ocak 1909, s. 15-16.
- Kadın*, “Bağışçı İsmi”, No.19, 16 Şubat 1324/ 1Mart 1909, s. 8.
- Kadın*, “Piyango talihlileri”, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 13-14.
- Kadın*, “İlan”, No.19, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909, s. 7.
- Kadın*, “Müessir-i Hamiyet”, No.14, 12 Kanunusani 1324/25 Ocak 1909, s. 12-13.
- Kadın*, “Nazime Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi”, No.8, 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908, s. 6-7.
- Kadın*, “Takip Ettiğimiz Maksad-ı Esasi”, No.5, Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908, s. 13-15.
- Kadın*, “Tebşir”, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 15.
- Nakiye, “O İki Noksan Münasebetiyle; Zekiye Hanım Efendi’ye”, *Kadın*, No.20, 23 Şubat 1324/8 Mart 1909, s. 6-7.
- Rumeli*, “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye’nin İlk Eser-i Şefkati”, 31 Teşrinievvvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.
- Rumeli*, “Şefkat Cemiyet-i Hayriyesine Arz-ı Şükran”, 31 Teşrinievvvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.
- Rumeli*, 11 Haziran 1327/24 Haziran 1911.
- Ruşen Zeki, “Bizde Hareket-i Nisvan,” *Nevsal-i Milli*, İstanbul 1330, s. 343-352.
- Zekiye, “İzah-ı Meram: Darü’l- mu’allimat’dan Nakiye Hanım’a”, *Kadın*, No.21, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, s. 5.
- Zekiye, “İki İhtiyac-ı Mübhem: Muazzez Muhatabımız Enis Avni Bey Oğlumuz”, *Kadın*, No.18, 9 Şubat 1324/ 22 Şubat 1909, s. 6-7.
- Zekiye, “Şayan-ı Takdir Bir Gayret-i Milliye”, *Kadın*, No.25, 30 Mart 1325/12 Nisan 1909, s. 5-6.
- Zekiye, “İtiyad-ı Muzırira”, *Mehasin*, No.10, Eylül 1325/ Eylül-Ekim 1909, s. 724.
- Zekiye, “Beyan-ı Hakikat”, *Kadın*, No.17, 2 Şubat 1327/15 Şubat 1908, s. 7.

Zekiye, "Arz-ı Teşekkür ve Takdim-i İhtiram, *Kadın*, No.7, 24 Teşrinisani 1324/7 Aralık 1908, s. 3.

Zekiye, "Şuun-ı Nisvan: Tramvay Meşhudatı, *Kadın*, No.9, 8 Kanunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s. 15.

Zekiye, "Selam-ı İhtiram, Ayşe İsmet Hanıma" *Kadın*, No.11, 22 Kanunuevvel 1324/4 Ocak 1909, s. 4-5.

Zekiye, "Trablusgarp Muavenet-i Milliye Heyet-i Muhterimesine;" *Rumeli*, 31 Teşrinievvel 1327/13 Kasım 1911, s. 1.

3) Kitaplar ve Makaleler

Alkan, M. Ö. (2003). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000*, Terakki Vakfı Yay., İstanbul.

Arslan, Z. (2010). "Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan'da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3/11, Bahar, s. 69-70.

Alkan, M. Ö.-Turan, İ.-Yücekök, A. (1998). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Ayşe Zekiye. (2019). *Bir Pederin Hatırası*, Homer Kitabevi, İstanbul

Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul.

Çelebi, M. (1999). *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir.

Denman Kılıç, F. (2009). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Yay., İstanbul.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927), (1993). Metis Yay., İstanbul.

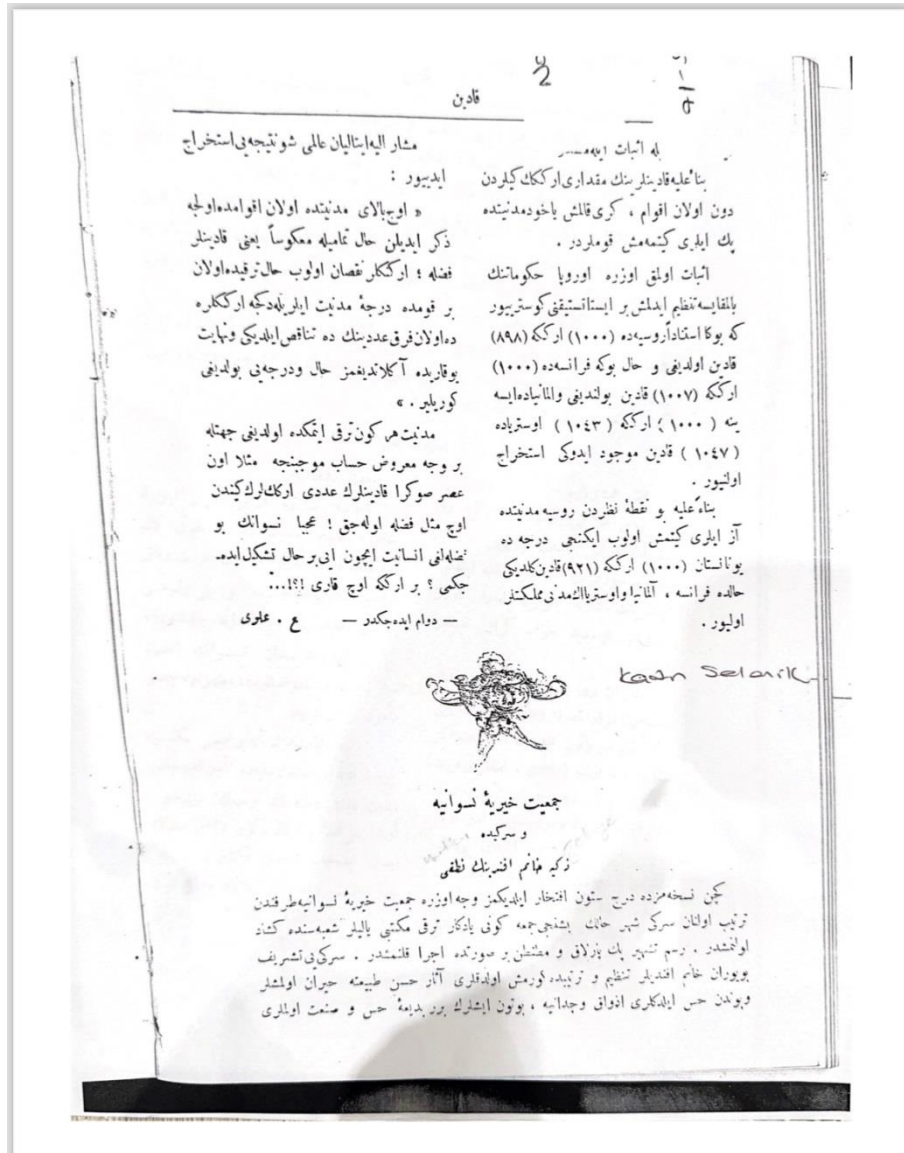
Kuzucu, K. (2017). "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, s. 1-39.

Os, N. A. N. M. v. (2014), "Feminism, Philanthropy and Patriotism: Female Associational Life in The Ottoman Empire", *Leiden University Institute for Area Studies (LIAS)*, Faculty of Humanities, Leiden University, 2013. (Son erişim tarihi: 30.10.2023)

Toprak, Z. (1989). "İttihat ve Terakki ve Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, S.43-44, Güz 1988, s. 185.

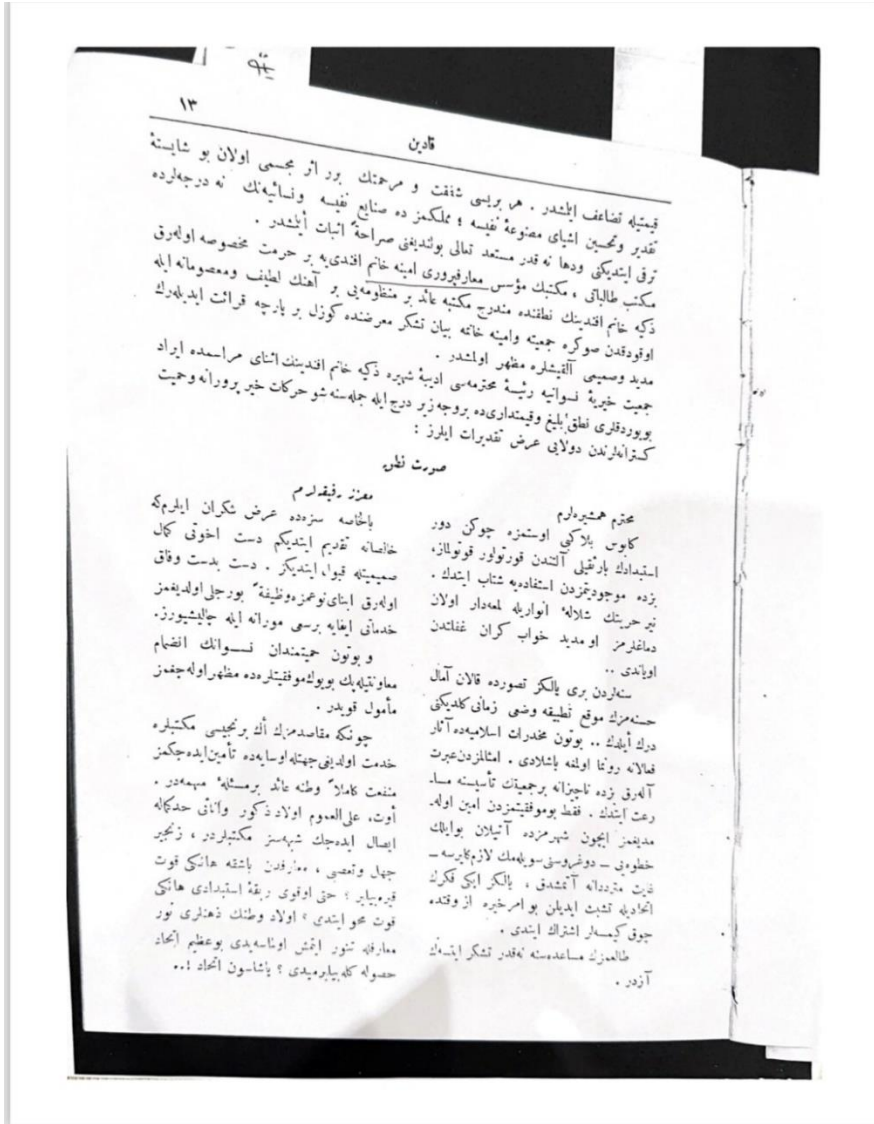
Yazıcı, N. (2004). "İsmail (Tuncu) Bey'in Hatıra-i Seyahatinde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten*, C.17, S.283, Aralık, s. 1099-1134.

EK. 2

“Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”,
Kadın Dergisi, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 12.

EK. 3

“Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanım Efendi'nin Nutku”,

Kadın Dergisi, No.10, 15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908, s. 13.